

NEVELÉSSZOCIOLÓGIA ÉS NEVELÉSPOLITIKA

A nevelésszociológia némelyek — tulajdonképpen helyes — felfogása szerint a szociológia egyik ága, amely a neveléshez fűződő emberi kapcsolatok terén alkalmazza a szociológiai megismerés sajátos módszereit. Ezért tehát a társadalmi intézmények, alakzatok, csoportok, folyamatok leírása és megmagyarázása foglalkoztatja, azaz mindazon „társadalmi kapcsolatok, amelyek között, illetve amelyek révén az egyén megszerzi és megszervezi a maga tapasztalatát“. Mint ebből is látható, a nevelésszociológiát *a nevelés társadalmi jellegű vetületei és megnyilvánulásai* érdeklik elsősorban. De hát lényegében mi az, ami nem társadalmi jellegű a nevelésben? Az ebből adódó viták sűrűjében való tájékozódásunkat segíti elő ama négy fogalomkör kijelölése, amelyekkel foglalkoznia kellene a nevelésszociológiának: társadalmi szerkezet, társadalmi folyamat, társadalmi változás és társadalmi ellenőrzés.

Mások abból a megfontolásból indulnak ki, hogy a szociológia a társadalmi rendszerek vizsgálatát jelenti, „az emberi társulás általunk ismert összes formáinak a tanulmányozását, a társadalom olyan elemzését, mely kölcsönös összefüggésükben látja a társadalmi szerkezet összes elemeit a társadalomban mint egészben“. Szerintük tehát a nevelésszociológia a fent említett szociológiai elemzés annak érdekében történő alkalmazása, hogy minél teljesebben megismerhessük a nevelés mibenlétét, valamint helyét a társadalom „egészében“.

E diszciplína tárgykörének meghatározásakor az említettek előrebocsátják, hogy a nevelésszociológiát a következők foglalkoztatják: a közösségi és iskolai viszonyok, a tanár szerepe a közösségben és az iskolában, az iskola szerepe a társadalomban, az iskolával kapcsolatos társadalmi tényezők, a korszerű neveléstudományi módszerek hatása a személyiségre, tanterv-módosítás a társadalmi követelményeknek megfelelően, a kultúrának és társadalmi tendenciáinak értelmezése a különféle formális és nem formális nevelési intézményekkel való kapcsolatainkban, a nevelés csoportfolyamatként való tanulmányozása, a kutatás és a kritikai gondolkodás felhasználása nevelési célok meghatározására.

Ismét mások úgy vélik, hogy a nevelésszociológia magában foglalja „a szociológia területéről mindazt, ami összefüggésbe hozható az oktatással vagy a társadalmisítási folyamattal, valamint a nevelés területéről mindazt, ami szociológiai elemzés tárgya lehet“. Eszerint a nevelésszociológia körébe vág az egyének képzése vagy oktatása érdekében történő bármilyen beruházás, illetve társadalmi tartalékolás (akár életük elején, akár a későbbiek folyamán történő képzésükről van szó), bármilyen nevelési törekvés, ami szakosított intézményekben valósul meg és általában valamilyen „közösségi álláspont“ kialakításának, az elvárt ma-

gatartások tudatosításának, az egyének közösségi beilleszkedésének, valamilyen kulturális hagyománykörbe való belenövésének elősegítésére irányul.

Helmut Schelsky — Karl Mannheim ismert műve, a *Diagnose unserer Zeit* (1941) nyomán — két módot javasol az ifjúság társadalmi szerepének megközelítésére (*Die skeptische Generation*, 1963). Az első változat szerint arra a kérdésre kell feleletet találni, hogy „mit nyújthat az ifjúság a társadalomnak“; a második változat szerint a kérdést, amelyre a kutató választ keres, így teszi fel: „mit várhat a társadalom az ifjúságtól?“

Amikor az első kérdésre keresnek választ, az ifjúságot eleve a társadalomnak mint egésznek a részeként, annak egyik tényezőjeként, a „nép“ egyik „izületeként“, az újratermelési folyamat mennyiségi tételeként, a különféle foglalkozási ágak jövődő váltásaként stb. értelmezik. Ez a megközelítés voltaképpen bizonyos társadalmi viszonyok tisztázását szolgálja, ebből pedig az következik, hogy a szerző az ifjúságban a társadalom egészének egyik szerkezeti és dinamikai tényezőjét látja. Az ifjúság tanulmányozása és megismerése tehát a társadalom egészének megismerésére irányul, s épp ezért döntő módon politikai természetű. „Ha az ifjúságban a társadalmi életnek mint egésznek a részét vagy működését látjuk, ennek az lesz a folyománya, hogy az ifjúságot úgy tekintjük, mint a társadalom egésze által hirdetett célkitűzések egyik eszközét és közegét“ — írja Schelsky. Ebből pedig az következik, hogy az ifjúság ilyenszerű megközelítése a nevelésszociológiához, sőt talán éppenséggel *nevelésszociológiai tudományhoz* vezet.

A második kérdésre adandó válaszból az *ifjúságszociológia* körvonalai bontakoznak ki — mert ez esetben az ifjúságot már a kiinduláskor viszonylag önállóan, egy magatartásforma megtestesítőjének tekintjük. Ekkor a kutatás alapvető feladata az, hogy kivizsgáljuk a jelzett magatartás kialakulását és társadalmi meghatározottságát.

A két megközelítési mód természetesen kölcsönös összefüggésben áll egymással, s egyiket sem vizsgálhatjuk a másik nélkül. Ezért írja Schelsky: „Véleményem szerint a nevelésszociológia leíró-diagnosztizáló tudomány, melynek feladata a nevelés társadalmi szerepének, a társadalommal való kölcsönviszonyának a vizsgálata. Nem szólva arról, hogy az ifjúság nevelése csak egyik része a nevelés általános kérdéseinek, az ifjúságot a nevelésszociológia keretében is a társadalomnak mint egésznek részeként fogjuk fel, persze olyan mértékben, amilyenben a nevelésszociológia a társadalomnak avagy csupán egyes elszigetelt társadalmi csoportoknak az önfenntartását és önmegújítását vizsgálja.“

A nevelésszociológiát nehéz elhatárolni más olyan szaktudományoktól, amelyek ugyanezt a területet tanulmányozzák: egyrészt még nem sikerült felmérni a köztük fennálló interferenciákat, másrészt az egyes szakirodalmi művek kiindulópontjai eltérőek, s ezért még bátorítalan az átlépés bizonyos szaktudományok — egyébként magukban is folyton változó — határain. Míg például az amerikai szakirodalom a *nevelésszociológia* kifejezést használja, a francia és a német szakirodalomban egyaránt forgalomban van mind a nevelésszociológia, mind a *szocio-pedagógia* és *pedagógiai szociológia* elnevezés, sőt olykor éppenséggel váltogatják is őket. Véleményem szerint a szocio-pedagógia kifejezés a pedagógiai meg-

közelítés felől a szociológiai megközelítés felé való átmenetet tükrözi, anélkül azonban, hogy tökéletes szociológiai képet ígérne, hiszen a hangsúly az iskolára és a serdülőkorra esik; más esetekben azt sugalmazza, hogy valamilyen „vegyes megközelítéssel“ van dolgunk. A pedagógiai szociológia esetében az oktató-nevelő folyamat szociológiai megközelítésével állunk szemben, melynek kapcsán nemcsak „az iskolai és a nevelési tevékenység révén megvalósítandó célkitűzéseket, hanem a nevelési folyamat eszközeit és műszereit is vizsgáljuk“ (L. Topa—T. Truțer: *Sociologie pedagogică*, 1971), vagyis igénybe vesszük a szociológiát a pedagógia gazdagabbá tétele érdekében.

A nevelésszociológia elnevezés azonban arra mutat, hogy ez a diszciplína a nevelést mint állandó társadalmisítási folyamatot elemzi, melyben részt vesznek az összes intézményesített és intézményesítetlen tényezők; elemzi e tényezők és intézmények, valamint ez utóbbiak és az egyed közti viszonyokat, a nevelési kapcsolatokat a maguk egészében és kölcsönös összefüggéseikben; s elemzi végül a tudományos megismerés érdekében alkalmazott nevelési formák és módszerek társadalmi hatását — hogy aztán a társadalmi összefolyamat szabályozásába az alakító rendszer megjavítására hivatott ténykedésekkel avatkozhatunk be.

*

Mások tapasztalatát megismerni és kritikailag elemezve átvenni szükségszerű, ám ez olyan „terepen“ zajlik le, amely eredeti és nyílt problémafelvetésre kötelez. Valóságunk igényli és lehetővé is teszi az *itt élő* ember adottságaiból fakadó célok elérését, mivel az egyén eszményei és céljai azonosak a közösség, az egész társadalom eszményeivel és céljaival. Valóságunk azonban tudatos alakítás eredménye, s így nálunk új értelemmel telítődik és új arányokra tesz szert a nevelés szervezett folyamata.

Ahhoz, hogy a nevelésszociológia igényt tarthasson a tudományos jelzőre és tevékeny szerepet tölthessen be, nem szabad csupán az egyed és a társadalom általános nevelésügyi kérdéseit tükröznie; emellett olyan fajlagos elemeket is magában kell foglalnia, amelyeket nemzeti és történelmi sajátosságok, az adott területen fejlődőben lévő társadalmi-gazdasági alakulatok viszonyainak sajátos jellege, az illető nép célkitűzései, törekvései és eszményei határoztak meg. Egyszóval a nevelésszociológiának mint *cselekvő tudománynak* tekintetbe kell vennie a fenti elemeket, s a maga feladatait és szerepét *ezekre figyelmeztetve* kell szabatosan megfogalmaznia.

Hazai társadalmi viszonyainknak a természete, társadalmi-gazdasági rendszerünk szerkezete, valamint a magunk elé tűzött célok igénylik is, lehetővé is teszik, hogy saját szempontjainkat alkalmazzuk, amikor a nevelést illető kérdéseket kezdjük vizsgálni. Tervszerűen fejlődő társadalmunk célja egy igazságon és méltányosságon alapuló rendszer megteremtése, amelyben az emberi egyéniség maga szerkesztheti meg saját kiteljesülésének keretét, s így erőfeszítései olyan emberek nevelésére és formálására irányulnak, akik *nemcsak célokat tudnak kitűzni maguk elé, de harcolni is tudnak megvalósításukért*. A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésére hivatott erőfeszítések között a nevelés szer-

ves része az általános fejlődéspolitikának, s a jelenség tudományos megismerése alapján tudatosan irányított folyamat. Ebben az összefüggésben *előre megfontoltan* befolyásoljuk a nevelési viszonyokat, intézményeket és módszereket — azért, hogy társadalmunk tág látókörű, szakképzett emberekkel gazdagodjék, olyan állampolgárokkal, akik képesek megtervezni a jövőt s ezt megvalósítani oly módon, hogy maga is továbbtervezhető, továbbalakítható legyen. A nevelésnek olyan emberek formálását kell elősegítenie, akik tudatában vannak társadalmunkban elfoglalt helyüknek, betöltött szerepüknek.

Az ideológia, a politikai és kulturális-nevelési munka terén tevékenykedő pártaktívák munkaértekezletén, 1971. július 9-én előadott fejtegetéseiben az RKP főtitkára a következőkre emlékeztetett bennünket: „... az öntudat fejlődése lassabban alakul ki, gyakran elmarad a termelőerők fejlődése mögött. Úgy vélem azonban, hogy a szocializmus feltevélei között nem szabad megelégednünk ezzel a megállapítással, hanem a legnagyobb határozottsággal azon kell lennünk, hogy ne jussunk el ehhez az elmaradáshoz, hogy biztosítsuk a dolgozó tömegek tudatának állandó fejlődését, mivel a munkásosztály csak így töltheti be szerepét mint vezetőosztály, a sorsa urává lett nép csak így építheti tudatosan a jövőt: csak így válhat valósággá a széles tömegek részvétele a társadalom vezetésében, a szocialista demokrácia csak így bizonyulhat társadalmunk dinamizáló erejének.“

Ezek a világos és pontos útmutatások a nevelésnek a mi valóságunkban elfoglalt helyét, itt betöltött szerepét illetően nemcsak arra köteleznek bennünket, hogy kialakítsuk és hasznosítsuk képességünket az új jelenségek megértésére, s hogy a tudomány új vívmányai alapján elméleti és gyakorlati következtetéseket dolgozzunk ki az emberi társadalom forradalmi átalakítása érdekében, hanem arra is, hogy kritikailag elemezzük saját magunknak mint szakembereknek a helyét és szerepét, hozzájárulásunkat ahhoz a nagyszabású építési folyamathoz, amely egy egész népet ragad magával, s hogy mélyrehatóan elemezzük saját tevékenységünk társadalmi hatását. Éppen ezért úgy véljük, a nevelés jelenségeivel foglalkozó tudományok fejlesztése terén eddig kifejtett erőfeszítéseink elégtelenek, s eredményeink sem kielégítőek. A nevelésszociológia terén végzett megfigyeléseink is egyelőre töredékesek, és híján vannak minden jelentős eredménynek. Lehetséges, hogy — inkább, mint bármely más szakmában — *itt és most* van szükség a tudományos és az oktató munkának egyrészt egymással, másrészt a gyakorlati cselekvéssel való egybehangolódására. Hiszen épp a mi körülményeink közt van szükség a legtökéletesebb összeműködésre a tudományos megismerés és a társadalmi cselekvés között, sőt a kettő egybeolvadására.

Mivel a szocialista társadalmat *tudatosan* építjük, s mivel ennek érdekében a nevelést illetően valóságos *politikát kell kidolgoznunk*, a nevelésszociológiának egyben olyan tudománynak kell lennie, amely *tisztázza az új típusú ember kialakításának egész problematikáját*, és megmutatja, milyen utakat és módokat kell követnünk, hogy még bizonyos szűkebb gazdasági fejlődés körülményei közt is előrevetíthessük az eljövendő valóságot, s minden erőnkkel ennek a megvalósításán munkálkodjunk.